

Türkiye’de Gaspıralı Gündemi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of Gasprinsky Agenda in Türkiye

Volkan MARTTİN

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Department of History, Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Eskişehir, Türkiye

vmartin@ogu.edu.tr

Öz

Kırmızı fikir adamı, eğitimci ve yayıncı olan İsmail Bey Gaspıralı bütün Türklük için büyük hizmetlerde bulunmuştur. Gaspıralı fikir ve faaliyetleriyle Rusya sınırlarını aşmış, Türk ve Müslümanların yaşadığı yerlere ulaşabilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nde aydın çevrelerin Gaspıralı’nın faaliyetlerine kayıtsız kalmadıkları görülmektedir. Gaspıralı’ya gösterilen yoğun alakaya rağmen siyasi konjonktüre bağlı olarak İsmail Bey Gaspıralı’nın kendisinin ve yayınlarının Osmanlı ülkesine girmesinin yasaklandığı zamanlar olmuştur.

Öte yandan yasaklı yıllar da dâhil olmak üzere özellikle Türkçülük fikrinin etrafında toplanan aydınlar tarafından İsmail Bey Gaspıralı’nın çalışmaları, fikir yazıları sıkı bir şekilde takip edilmiş, takdir görmüştür. Zira eğitim alanına getirdiği yenilikler, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu buhranlı dönemlerin aşılmasına yönelik görüşleri ve Türkler için birlik duygusuna yaptığı vurgu çağının ötesindedir.

Osmanlı Devleti’nin en büyük mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti’nde belirli zamanlarda Gaspıralı’dan yoğun şekilde söz edildiği ve Gaspıralı’nın anısına dair etkinlikler düzenlendiği görülmektedir. Buna karşılık bazı dönemlerde İsmail Bey Gaspıralı Türkiye’nin entelektüel çevrelerinin gündeminde yer bulamamıştır.

Bu çalışmada Gaspıralı’nın Türkiye gündemindeki yerini bir değerlendirme ile ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’de basılan, yayımlanan eserlere dayanılarak çalışmanın ana çerçevesi oluşturulmuştur. Yıllar içinde çeşitli kaynaklarda sunulan bilgiler ışığında konferans ve anma programları gözden geçirilerek çalışma zenginleştirilmiştir.

Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi ile elde edilen veriler hazırlanan tabloda somutlaştırılmıştır.

Türkiye gündeminde İsmail Bey Gaspıralı’nın yerinin iç politikadaki hareketliliğe ve dış politikada Türkiye-Rusya ilişkilerine bağlı olarak şekillendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye gündemi, İsmail Bey Gaspıralı, Entelektüel gündem, Veri değerlendirmesi

Abstract

İsmail Bey Gasprinsky (Gasprinski), a Crimean intellectual, educator, and publisher, has provided great services for all Turks. With his ideas and activities, Gasprinsky was able to cross the borders of Russia and reach the places where Turks and Muslims lived. In this context, it is seen that the intellectual environment in the Ottoman Empire did not remain indifferent to Gasprinsky's activities. Despite the intense interest shown to Gasprinsky, there were times when Ismail Gasprinsky and his publications were banned from entering the Ottoman country, depending on the political conjuncture.

On the other hand, Gasprinsky's works, and opinion writings were closely followed and appreciated by the intellectuals who gathered around the idea of Turkism, including the years of prohibition. Because of the innovations he brought to the field of education, his views on overcoming the crisis periods of the Ottoman Empire, and his emphasis on the sense of unity for the Turks were beyond his time.

It is seen that in the Republic of Türkiye, the greatest heir of the Ottoman Empire, Gasprinsky is mentioned extensively at certain times, and events are held in memory of Gasprinsky. Oppositely, in some periods, Ismail Gasprinsky could not find a place on the agenda of Türkiye's intellectual environment.

This study aims to reveal Gasprinsky's place on Türkiye's agenda with an evaluation. For this purpose, the main framework of the study was created based on the works printed and published in Turkey. The study was enriched by reviewing conference and commemoration programs in light of information provided by various sources over the years.

The data obtained by means of document review, a qualitative research method, was transferred to the prepared table.

It has been observed that the place of Ismail Bey Gasprinsky in Turkey's agenda is shaped depending on the mobility in domestic politics and Turkey-Russia relations in foreign policy.

Keywords: Türkiye agenda, Ismail Gasprinsky, Intellectual agenda, Data evaluation.

Geliş Tarihi/Received 04.06.2024
Revizyon/Revision 18.08.2024
Kabul Tarihi/Accepted 21.08.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.01.2025

Atıf

Marttin, V. (2025). Türkiye’de Gaspıralı Gündemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Turcology Research*, 82, 71-82.

Cite this article

Marttin, V. (2025). An Evaluation of Gasprinsky Agenda in Türkiye. *Turcology Research*, 82, 71-82.

Giriş

İsmail Bey Gaspıralı,¹ Türk dünyası için kıymeti her geçen gün daha fazla anlaşılan çok önemli bir isimdir. Bahçesaray'da çıkardığı *Tercüman* adlı gazetesini başta Rusya Müslümanları olmak üzere Türkçe okuyan herkese ulaştırabilmesi oldukça değerlidir (Kırimer, 2015, s. 173-177).² Bilindiği üzere 1851'de Bahçesaray Avcıköy'de dünyaya gelen fikir adamı, eğitimci, gazeteci, yazar İsmail Bey Gaspıralı 1914 yılının Eylül ayında bahtiyar bir insan olarak hayata gözlerini yummuştur (Akpınar, 2018, s. 511). Bu çalışma İsmail Bey Gaspıralı'nın Türkiye'deki kültürel çevrelerin gündemindeki yerine odaklanmaktadır. Gündem tespiti yapılırken basılı yayınlar taranmış, yayımlanmış kitaplar incelenmiştir. Elde edilen veriler nitelik ve nicelik bakımından değerlendirilmiştir. Zaman zaman oldukça zayıflayan bir kanaldan ilerlemiş olsa da İsmail Bey Gaspıralı'nın görüş, düşünce ve eylemleri günümüze değin anlatılagelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son yarım asrında İsmail Bey Gaspıralı'nın öne çıktığı, münevver kesim tarafından takdirle karşılandığı söylenebilir (Kırimer, 2015, s. 131). Aynı şekilde 1990'lı yıllardan itibaren her yıl artarak devam eden akademik bir ilginin varlığından söz edilebilir. Nasıl ki, Osmanlı matbuatının gündemini şekillendiren hususlar arasında *Tercüman*'da ele alınan konular varsa güncel sorunlara ilişkin görüşler sıralanırken bugün dahi Gaspıralı'ya başvurulabilmektedir. Gaspıralı, dönemindeki gündemi yakından takip eden görüş ve düşüncelerini ilk günkü heyecanla savunan bir aydın olarak yılların getirdiği tecrübe ile olgu ve olaylara yaklaşmıştır. Bu nedenle çalışmalarını takdir edenlerin yanı sıra eleştirenler olmuştur. Hayattayken *Tercüman*'ın 1888 yılında Osmanlı ülkesine sokulması yasaklanmasına şahitlik etmiştir. Yasağa rağmen el altından İstanbul'a getirilen nüshalara dair kayıtlar bulunsa da resmî olarak altı yıl sonra bu yasak kaldırılmıştır (Devlet, 2014, s. 67). Buradan hareketle Gaspıralı'nın Osmanlı Devleti döneminde sıkı bir takipçi kesiminin olduğunu söylemek yanlış olmaz (Matbuat, 1999, s. 358-359). İsmail Bey Gaspıralı hem takdir hem de tenkit edenlere *Tercüman*'ın sütunlarından karşılık vermiştir. Osmanlı matbuatında yazılarına ve ele aldığı konulara ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Her ne kadar bir dönem yayınlarının Osmanlı Devleti'ne girmesi yasaklanmış olsa da Türkçü münevverler İsmail Bey Gaspıralı ile irtibatı kesmemiştir (Saray, 1993, s. 123; Akpınar vd., 2003, s. 44-46; Ayvazoğlu, 2014, s. 56).³

Zaman içinde Gaspıralı'nın eğitimin yanı sıra dile dair görüşleri tekrar tekrar işlenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde dilde sadeleşme çalışmaları 1908 yılında ilan edilen Meşrutiyet'ten sonra daha kuvvetli ve yaygın bir şekilde sürmüştür. Selanik'te *Genç Kalemler* dergisinin çatısı altında Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp'in çalışmaları konuya ivme getirmiştir. Dil alanında daha sonra İsmail Bey Gaspıralı hakkında "*Bütün hayatını Türklüğün yükselmesine*" sarf ettiği yönünde yazılar yazacak olan Köprülüzade Mehmet Fuat Bey'in bu konudaki çalışmaları da etkili olmuştur (Köprülüzade Mehmed Fuad, 1928, s. 1-2; Kırimer, 2015, 98).⁴ Ölümünden önce İstanbul'a gelmesiyle birlikte *Türk Yurdu*, *Sırat-ı Müstakim*, *İkdam* ve *Tasvir-i Efkâr* gibi yayınlarda İsmail Bey Gaspıralı'ya özel bir yer verildiği görülmektedir (İsmail Bey Gasprinski Hazretleri Tarafından Verilen Konferans, R.1326/1910, s. 332; Türklük Şuûnu: İsmail Bey Gasprinski'nin İstanbul'a Gelmeye, 1999, s. 364; Akpınar, 2018, s. 539-549). Bu seyahatte verdiği röportajlarında yıllar içinde ısrarla üzerinde durduğu eğitim, dil gibi hususlara bir kez daha değinmesi çok önemlidir (Kırimer, 2015, s. 135). Bu bağlamda *İkdam* gazetesinde çıkan bir makale münasebetiyle 24 Temmuz 1913 tarihinde *Tercüman*'da bir yazı kaleme almıştır. "*İsmail*" imzasını kullandığı bu yazısında kendisine yapılan övgüleri büyük bir alçakgönüllülükle yanıtlamakta ve yaptıklarını mütevazı bir üslupla anlatmaktadır (Akpınar, 2018, s. 423-426).

Gaspıralı'nın vefatının ardından Birinci Dünya Savaşı boyunca *Tercüman* yayımlanmaya devam etmiştir. Bilindiği üzere Gaspıralı, *Tercüman*'ın idaresini Hasan Sabri Ayvazov'a bırakmıştı. Ayvazov idaresindeki *Tercüman*, Bolşeviklerin Bahçesaray'a gelişine değin yayın hayatına devam etmiştir. Böylece 35 yıl aralıksız yayımlanan *Tercüman* susturulmuştur. Türkçülüğün kökünden sökülüp atılması için her adımda şiddetlenen hamleleriyle Bolşeviklerin Türk dil birliğine karşı uyguladıkları politikanın Çarlık Rusya'sından pek farkı olmadığı bu süreçte anlaşılmalıdır (Kırimer, 2015, s. 108).

Eğitim ve dil konusu başta olmak üzere çağdaşlaşmanın yanı sıra toplumsal görüşleriyle İsmail Bey Gaspıralı müstesna bir makama sahip olmuştur. Yalnız Osmanlı İstanbul'unda değil Mısır'da ve diğer İslam şehirlerinde Gaspıralı'nın görüş ve düşünceleri karşılık bulmuştur (Kırimer, 2015, s. 135).

Vefatının ardından yazılanlar İsmail Bey Gaspıralı'nın büyük bir iş başardığının göstergesidir. Aralarında Antlı Şehit Numan Çelebicihan'ın bulunduğu geniş bir kesim İsmail Bey Gaspıralı'nın ardından üzüntülerini dile getirmiş, faaliyetleri sıralayarak mefkuresini aktarmışlardır. Vefatının ardından çeşitli gazete ve dergilerde yazı yazarlar arasında *Vakit* gazetesinde "*Büyük Millî*

¹ Kaynaklarda farklı şekillerde yazımlara rastlanmaktadır. Gaspıralı, kendi yazılarında "*İsmail, İsmail Gasprinsky*" gibi isimlerle imzalar kullanırken onun hakkındaki yazılarda "*Gaspıralı İsmail Bey, İsmail Mirza Gasprinski, Kırmırlı İsmail Bey, Gaspıralı İsmail Gasprinski/Gasprinsky*" şeklinde yazımlara rastlanılmaktadır. Bu çalışmanın Türkçe kısımlarında İsmail Bey Gaspıralı ifadesi tercih edilmiştir.

² Bu arada Zeki Velidî'nin babasının *Tercüman*'ı okuması, İsmail Bey Gaspıralı'yı takip etmesi dikkate değer bir ayrıntıdır, (Baykara, 1989, s. 2).

³ Örneğin *Türk Yurdu*'nda Petersburg'da toplanan Müslüman Kongresi hakkında verilen haberde Gaspıralı'nın rahatsız olması dolayısıyla katılmadığından söz edilmektedir, (Türklük Şuûnu: Petersburg'da Müslümanlar İçtimalı, 1999, s. 379).

⁴ Burada Gaspıralı'nın kendisinden övgüyle bahsettiği Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* eseri de zikredilmelidir. Zaten Sadri Maksudi de Gaspıralı'yı "*manevi babam*" olarak anmıştır, (Toprak, 2020, s. 303).

Matem” başlığıyla Fatih Kerimov, *İkbal*’de “*Büyük ve Tarihi Milli Matem*” başlığıyla S. İbrahimov, *Yıldız* gazetesinde “*Zor Vak’a*” isimli makalesiyle Battal Bey ve “*Emeller Üstadı*” yazısıyla Sadri Maksudi Bey, *İl* gazetesinde Mahmut Fuat Toktar ve Ayaz İshaki beyler ile Selime Hanım Yakub, *Ak Yol* mecmuasında “*Kart Babamız Bahtlı Olarak Öldü*” başlıklı makalesiyle Fahrüslâm Aliyev sayılabilir. Gaspıralı hakkında Kuyaş, *Tercüman*, *Kazak* gazetelerinde Fatih Emirhan’ın, Cafer Seydahmet’in, Hasan Sabri Ayvazov’un taziye yazıları bulunmaktadır. Türkiye’de neşredilen *Türk Yurdu*’nun 72’nci ve 73’üncü sayılarında İsmail Bey Gaspıralı’nın hatırası yâd etmek için çıkmıştır (Türk Yurdu, 1999a; Türk Yurdu, 1999b). Bu sayılarda Mehmet Emin ve Celâl Sahir’in şiirleri ile Hamdullah Suphi, Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmed’in İsmail Bey Gaspıralı hakkındaki yazıları yayımlanmıştır (Kırimer, 2015, s. 182-206).

İsmail Bey Gaspıralı’nın vefatının 100’üncü yıl dönümünde düzenlenen sempozyumda Gaspıralı’nın hayattayken gördüğü hürmetin derecesini göstermek için *Tercüman*’ın 20 ve 25’inci yıllarında yapılan toplantılar bir bildiriye mercek altına alınmıştır (Türkoğlu, 2014, s. 21). Aktarıldığına göre 25’inci yıl kutlamalarında Osmanlı Devleti’nden herhangi bir girişimin olmaması dikkat çekicidir. İstanbul’daki İran elçisinin dahi bu kutlamaları telgrafla tebrik ederken Osmanlı Devleti’nin dış temsilciliklerinin ve özellikle Petersburg’daki Osmanlı sefirinin tepkisiz kalması oldukça düşündürücüdür (Türkoğlu, 2014, s. 25).

Bütün bunlara karşılık Osmanlı Devleti’nin siyasi olarak ortadan kalkmasının ardından yeni Türk devletinin kuruluş yıllarında İsmail Bey Gaspıralı’nın etkisinin nispeten azaldığı görülmektedir. Her ne kadar takip ettiği halkçılık görüşü yeni Türk devletinin kuruluşunda etkili olmuşsa da bunun kaynak kişisinin Akçuraoğlu Yusuf’un olduğu yönünde görüş birliği vardır (Toprak, 2020, s. 136). Hâlbuki Akçuraoğlu Yusuf Bey’in görüşlerinin şekillenmesinde, aralarında akrabalık teessüs etmiş İsmail Bey Gaspıralı’nın olduğunu söylemek iddialı olmasa gerekir (Temir, 1987, s. 27; Kanlıdere, 2023, s. 219). *Tercüman*’ın sayfalarında Akçuraoğlu Yusuf Bey’in yazılarına rastlanılmaktadır (Temir, 1987, s. 40). İkisinin teşrikimesaisi azımsanacak düzeyde değildir. Gaspıralı İsmail Bey’in dönemin şartları nedeniyle serbestçe dile getiremediği hususları, Kazan Tatarı olan Akçuraoğlu Yusuf’un diğer çevrelerde dile getirdiği görülmektedir (Akçuraoğlu Yusuf, 1999, s. 470). Rus hükümetlerinin baskıcı tutumları Gaspıralı’nın her ifadesini ölçüp tartarak kullanmasını zorunlu kılmıştır. Akçuraoğlu Yusuf Bey ise Osmanlı Devleti’nde ve yeni Türk devletinin ilk yıllarında akademik kimliğinin katkısıyla başta Türkçü/milliyetçi aydınlar olmak üzere toplum içindeki saygın yeri sayesinde İsmail Bey Gaspıralı’nın görüş ve düşüncelerine dile getirmek fırsatı yakalamıştır (Akçuraoğlu Yusuf, 1998, s. 367-369). Akçuraoğlu, Gaspıralı’yı “*Hiç kimse Kırmımlı İsmail Bey Gasprinski kadar bütün Türklük gayesini vuzuh, sebat ve ısrarla nazariyatta takip, fiiliyatta tatbik etmeye çalışmamıştır*” sözleriyle tanımlamıştır. Üyesi olduğu Türk Derneği, Türk Yurdu ve nihayet Türk Ocakları İsmail Bey Gaspıralı’yı yakından takip etmiştir (Temir, 1987, s. 41). *Türk Yurdu*’nda Gaspıralı’nın yazılarına yer verilmiş, onun hakkında makaleler yayımlanmıştır.

Öte yandan İstanbul’da yayımlanan *Kırım Mecmuası*’nda birçok makalede değinildiği gibi Fevzi Altuk [Altuğ] Bey’in “*Kırım Gençliği ve Rus İhtilali*” başlıklı yazısında, İsmail Bey Gaspıralı’nın çalışmalarının etkinliğinden etraflıca söz etmektedir (Kırimer, 2015, s. 207). Aynı dönemde yayımlanan *Gökbayrak Altında Milli Faaliyet* başlıklı diğer bir eserde İsmail Bey Gaspıralı’nın sayısız engelle karşılaşmasına karşın yılmadan ideallerinin peşinde koştuğundan ve elde ettiği başarılarından söz edilmektedir (Kırimer, 2015, s. 208; Hatif, 1998, s. 23-85).

Genç Cumhuriyet Dönemde Gaspıralı Gündemli Çalışmalara Bakış

Türk İstiklâl Harbi’nin kazanılmasından sonra inkılaplar devri başlamıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde gerçekleşen devrimler birbiri ardınca gelmiştir. Bu süreçte kurucu felsefenin şekillendiği görülmektedir. Kurulmuşta izlenen yolun yıllar boyunca milletin kurtuluşu için aranan çarelerin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. İsmail Bey Gaspıralı’nın övünçle bahsettiği Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal gibi önemli kimselerin Cumhuriyetin ilk yıllarında etkili olduğu görülmektedir (Toprak, 2020). Cumhuriyetle birlikte başlayan dönemde İsmail Bey Gaspıralı’yı takip eden bir kuruluş olan Türk Ocakları da daha etkin hale gelmeyi başarmıştır. Gazi Paşa’nın emir ve direktifleri doğrultusunda gösterilen hedeflere doğru ilerleyişte Türk Ocakları adeta bir lokomotif haline gelmiştir.

Genç Cumhuriyet döneminde 300 şubeye ulaşan köklü ve etkili bir sivil toplum kuruluşu olan Türk Ocaklarının İsmail Bey Gaspıralı’ya dair faaliyetlerinin ise oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Hâlbuki 1914’te ölümüne değin Gaspıralı ile yakın ilişki kurulduğu ve *Türk Yurdu*’nda çeşitli yazılarına yer verildiği bilinmektedir. Örneğin *Türk Yurdu*’nun ilk altı cildinde eğitime ilişkin “*Türk Yurducularına*” başlıklı yazısı seri halinde yayımlanmış, çeşitli makalelerde adından söz edilmiştir (Gasprinski, 1912a; 1912b). Ayrıca “*Hind Yolundan*” (Gasprinski, 1912c), “*Hindden Dönerken*” (Gasprinski, 1912d) ve “*Muhaceret-i Muazzama*” ile 1914 yılında “*Türklük Osmanlılık*” (Kırımımlı, 1996b, s. 273) yazıları da *Türk Yurdu*’nda yer bulmuştur. *Türk Yurdu*’nun yanı sıra Türk Ocaklarının bu yıllardaki faaliyetlerine bakılarak Gaspıralı hakkında yapılan çalışmaların sayısına ulaşmak mümkündür (Marttin, 2023, s. 340-352). Türk Ocaklarında Eylül 1919’a kadarki faaliyetleri içeren listeye bakıldığında Cafer Seydahmet Bey’in ziyaretinin yanı sıra iki defa olmak üzere gelen Türk-Tatar heyetler hakkında bilgi yer almakla birlikte Gaspıralı’ya ilişkin bir kayıt yoktur. Buna karşılık Cafer Seydahmet Bey’in bu ziyaretinde Galatasaray Yurdu’nda Kırım Cemiyet-i Hayriyesi’nin düzenlediği çay ziyafetinde ve Hamdullah Suphi Bey’in Türk Ocağı’nda tertiplendiği ziyafette karşılıklı nutuklar söylenmiştir. Cafer Seydahmet Bey’in *Türk Yurdu*’nda yayımlanan konuşmasında İsmail Bey Gaspıralı’yı andığı görülmektedir (Şuûn: Kurtuluş Günlerinde Kardeş Musahabeleri, 2000, s. 186). *Türk Yurdu*’nda İstanbul

Türk Ocağı hakkında bilgiler paylaşılırken, “Bir ara edebiyat akşamı yaptık. Tarihimizde büyük bir iz bırakmış meşhur adamları birer birer tetkik ettik. Büyüklüğü takdis, sanatkârlara hürmet, onları tanımak ve tanıtmak Ocağın daima sadık kaldığı bir şiar oldu. Namık Kemal’e bir akşam ayırıyor, bazen İsmail Gasprinski’yi dilimizle, yazımızla, kardeş müesseselerle beraber okuttuğumuz mevlit ile takdis ediyorduk” denilmektedir (Türk Ocağı İdare Raporu, 2002, s. 218, 215-227). Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Türk Ocağı’nın Gaspıralı’yı idealini yaşatmaya çalıştığı görülmektedir. Aynı makalede, “Hatırası kudsî olan büyük mürşid İsmail Gasprinski, son defa İstanbul’u ziyaret ettiği vakit Ocağımızı ziyarete gelmişti” açıklaması bu bağlamda değerlidir (Türk Ocağı İdare Raporu, 2002, s. 226).

Türk Ocaklarının yeniden açılmaya başlamasının ardından yayımlanan *Türk Yurdu* dergilerinde İsmail Bey Gaspıralı’ya ilişkin yazılar çıkmıştır. Türk Ocaklarında yapılan toplantılarda İsmail Bey Gaspıralı anılmıştır. Bu faaliyetlere bakıldığında Yusuf Akçura’nın yanı sıra Cafer Seydahmet Kırimer, Ağaoğlu Ahmed, Ayaz İshaki Bey, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Muharrem Feyzi Togay, Sadri Maksudi Arsal gibi kimselerin olduğu görülmektedir (Maraş, 2014, s. 30).

Bunlarla birlikte 1923 yılından sonra kaleme alınan eserlerde İsmail Bey Gaspıralı hakkında bilgi verilmeye devam etmiştir. Örneğin, 1925 yılında basılan *Türk Tarihi* adlı eserinde Dr. Rıza Nur, Gaspıralı’dan “Türk tarihinin uyanma devresine hizmet eden büyüklerindendir” sözleriyle bahsetmiş, basın-yayın faaliyetlerini anlatmıştır (Kırimer, 2015, s. 209).

Aynı yıl Abdullah Battal [Taymas] Bey’in İstanbul’da yayımlanan *Kazan Türkleri* adlı eserinde *Tercüman*’dan ve Gaspıralı’nın eğitim-öğretim alanındaki çalışmalarından söz edilmektedir. Abdullah Battal’ın *Türk Yurdu*’nda yayımlanan bir dizi makalesinde İsmail Bey Gaspıralı’yı anlattığı görülmektedir (Kırimer, 2015, s. 210-212).

1924 yılı boyunca Gaspıralı hakkında bir kayda rastlanılmamıştır. Buna rağmen 1925 yılının 29 Nisan günü gerçekleşen Türk Ocağı Kurultayı’nın ikinci oturumunda alınan karar gereğince Türk Ocaklarına Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın yanı sıra Mehmet Emin, Ziya Gökalp, İsmail Bey Gaspıralı ile Vefik Paşa’nın resimlerinin asılması kabul edilmesi oldukça önemlidir (Şuûn: Türk Ocakları İkinci Kurultayı, 2001, s. 138).

1925 yılının sonbaharında Ayaz İshakî’nin (2001a) bir makalesi *Türk Yurdu*’da yer almıştır. Bu makalede İsmail Bey Gaspıralı’nın başardığı işler sıralanmıştır. Henüz alfabe değişikliği devletin gündeminde değil iken Şubat 1926’da Ayaz İshakî (2001b, s. 136) elifbaları karşılaştırdığı diğer bir makalesinde İsmail Bey Gaspıralı’dan *Hoca-ı Sıbyan* eserinin açtığı çığırda söz etmektedir.

Bu makalelerde adından söz edilen Gaspıralı hakkında yine en etraflı makaleyi Akçuraoğlu Yusuf’un kaleme aldığı görülmektedir. Bilindiği üzere Yusuf Akçura’nın 1928 *Türk Yılı* eseri de bu dönemde yayımlanmıştır. Eserde “Kafkas, Kırım ve Kazan Türklerinde Milliyet Fikri” bahsinde İsmail Bey Gaspıralı, “Bütün Türkçülük hareketinin en mühim ve merkezî siması” şeklinde takdim edilmektedir (Akçuraoğlu Yusuf, 2009, s. 354).

Bununla birlikte Köprülüzade Mehmet Fuat Bey *Cumhuriyet* gazetesinde, “İlim ve medeniyete en çok hizmet eden Türk meşahiri silsilesi” serisinde Gaspıralı’yı anlatmıştır (Köprülüzade Mehmed Fuad, 1928, s. 2).

Bu konuda 1932 yılında Hüseyin Namık [Orkun] Bey’in *Türk Dünyası* adlı eserinde Gaspıralı’yı yalnız Kırım tarihinde değil bütün Türklük dünyasında önemli ve büyük bir rol üstlendiğinden söz etmiştir (Kırimer, 2015, s. 215). İstanbul Halkevi’nde 28 Nisan 1933 günü gerçekleştirilen toplantıda Turan Cemiyeti Başkanı Muharrem Feyzi [Togay] Bey, hariçteki 30 milyonluk Türk dünyasındaki yarım asırdaki neşriyat ve matbuat faaliyetleri hakkında bir konferans verdiği gazetelerden duyurulmuştur (Muharrem Feyzi beyin konferansı, 1933, s. 2).

Bu dönemde Türkiye’ye yapılan neşriyata bakıldığında ise *Azerbaycan Yurt Bilgis*’nde yayımlanan makaleler öne çıkmaktadır. Nisan 1933’te yayımlanan sayısında Ahmet Caferoğlu’nun “İsmail Bey Gasprinski” makalesinin yanı sıra Abdullahoğlu’nun “İsmail Bey Gasprinski” başlıklı makalesi çıkmıştır (Sertkaya, 1969, s. 8; Kırımlı ve Aktaş, ty., s. 18). Aynı sayıda Halil Hasmehmetli’nin “İsmail Bey Gasprinski’ye Ait Bir Hatıra” makalesi ile Köprülüzade Mehmet Fuat’ın “İsmail Bey Gasprinski” başlıklı yazısı yayımlanmıştır. Özel sayılabilecek bu sayı *Tercüman*’ın 50’nci yılına atfen çıkarılmıştır.

Gaspıralı İsmail Bey hakkında Cafer Seydahmet Kırimer’in kaleme aldığı 1934 yılında basılan eseri bu konuda yazılan ayrıntılarıyla müstesna, günümüzde de muteber görülen ilk eserdir (Kırımlı ve Aktaş, ty., s. 36-37; Maraş, 2014, s. 30; Cafer Seydahmet Kırimer, 2018).

1923-1944 yılları arasında İsmail Bey Gaspıralı hakkında yapılan çalışmaların genel bir listesine bakıldığında nispeten bir seyrelme dikkat çekmektedir. Seçilen zaman aralığı yeni Türk devletinde Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle başlamakta ve “Türkçülük Davası” olarak bilinen döneme kadar uzanmaktadır. Belirlenen dönemde dalgalanmalar, bunalımlar olsa da milliyetçi faaliyetlerin nispeten daha serbest bir şekilde yürütüldüğü söylenebilir. En azından 1931 yılına kadar Türk Ocakları güçlü bir şekilde varlık göstermiştir (Marttin, 2023, s. 324).

Bununla birlikte 1944 yılına değin faaliyet gösteren ve “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” alt başlığıyla çıkan *Çınaraltı* dergisinde Hüseyin Namık Orkun gibi yazarların 1941 yılında yayımlanan makalesinde Gaspıralı’ya dair ifadeler yer verildiği görülmektedir (Orkun, 1941, s. 9). Buna karşılık 1944 yılının temmuz ayına değin 136 sayı yayımlanan dergide İsmail Bey Gaspıralı hakkında münferiden bir makale kaleme alınmamıştır.

Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye Gündemindeki Gaspıralı

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Türkiye'de özgürlük ve demokrasi söylemlerinin artmasıyla çok partili yaşama geçilmiştir. Çok partili hayatın getirdiği imkânlardan biri de yayınlardaki çeşitliliktir. Bilindiği üzere savaş sonrası ilk kurulan parti Nuri Demirağ'ın Millî Kalkınma Partisi'dir. Bu partinin ardından daha başka siyasi oluşumlar ortaya çıkmış, nihayet ülkenin on yıllık kaderini eline alacak olan Demokrat Parti 1946 yılında kurulmuştur. Demokrat Parti'nin iç ve dış politikalarına bakıldığında Türk Ocaklarının yeniden kuruluşuna zemin hazırlayacak bir yapıda olduğu görülmektedir. Hamdullah Suphi Bey'in çabalarıyla Türk Ocakları 1947 yılında açılmış ve faaliyetlerine başlamıştır. Heyecanlı bir başlangıçla girilen işler, önceki dönemlerdeki gibi sürmemiş, faaliyetler süreklilik gösterememiştir.

Bu dönemde göze çarpan yazılardan biri 1925 yılında Devrek'te dünyaya gelen Saffet Onur tarafından 1942-1950 yıllarında yayın faaliyeti gösteren *Doğu* dergisinde "*Gaspıralı İsmail Bey*" başlıklı tek sayfalık makalesidir (Onur, 1949, s. 57).

Doğu dergisinin yanı sıra *Orkun* dergisinin yayın hayatı 1950-1952 yıllarıdır. Bu süreçte tespit edilebildiği kadarıyla konu hakkında dergide 1951 yılının mayıs ayında Faik Gözübüyük'ün "*Gaspıralı İsmail*" başlıklı tek sayfalık yazısı çıkmıştır (Gözübüyük, 1951, s. 10).

1951-1953 yıllarında Afyon'da çıkan *Türkeli* dergisinde konuya ilişkin bir makale yayımlanmıştır. 5 Ekim 1952 tarihinde yayımlanan *Türkeli* dergisinde Hüseyin Namık Orkun'un "*Gaspıralı İsmail Bey'in Dünya Türklük Aleminde Rolü*" başlıklı iki parça makalede Gaspıralı'nın çalışmaları ve özellikle *Tercüman* gazetesinin yayın hayatına değinilmiştir (Orkun, 1952, s. 2, 7).

Ülke gündeminin hareketliliğinden kaynaklanan yoğunluk sebebiyle olacak bir süre Gaspıralı'dan söz edilmediği görülmektedir. Eldeki kayıtlara göre Atatürk'ü anma programının yanı sıra örneğin, 3 Aralık 1959 tarihinde Türk Ocakları Ankara Şubesi Gençlik Kolu "*Yahya Kemal Günü*" etkinliği düzenlemiş, bu tür anma günleri yıllar boyunca devam etmiştir. Bu anma etkinliklerinde Gaspıralı'ya yer verilmemiştir. Bununla birlikte İsmail Bey Gaspıralı'nın düşünceleri ve faaliyetlerini bir dönem devamlı işleyen *Türk Yurdu*'nun Nisan 1960'daki sayısında Nejdet Sancar'ın bir makalesine rastlanılmaktadır. Bu makalede "*Türk Milliyetçiliğinde Devreler*" ele alınmıştır. Makalenin bütününe bakıldığında konu oldukça sınırlı bir çerçevede Ahmed Vefik ve Süleyman paşaların yanı sıra Ali Suavi, Veled Çelebi, Necip Asım, Bursalı Tahir, Şemsettin Sami beyleri bir devre olarak Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul ve Müftüoğlu Ahmet gibi isimleri de diğer bir devrede anmaktadır. Makalede geçen isimler arasında İsmail Bey Gaspıralı, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet, Zeki Velidî Togan gibi önemli kimseler yoktur (Sançar, 1960, s. 19-20).

Buna karşılık Bernard Lewis'in Türkiye'deki tarihçiliğe ve millî uyanışa eğildiği makalesinde "*On Dokuzuncu Yüzyılın sonunda ve Yirminci Yüzyılın başlarında Türkçülük cereyanına başka bir kaynaktan, Rusya Türklerinden, siyasi bir ilk hız verildi*" cümlesiyle başlayan paragrafta "*Kırımlı İsmail Gasprinski veya Gaspıralı (1841-1914)'nin başında bulunduğu Tatar entelektüelleri yeni bir siyasi Pan-Türkizm cereyanı başlattılar. Akçuraoğlu Yusuf (1876-1933) ve Ağaoğlu Ahmet (1869-1939) gibi adamlar bu cereyan fikirlerini Türkiye'de yaymışlardır*" denilmektedir (Lewis, 1960, s. 10).

Aynı yıl Cafer Seydahmet Kırimer'in hayat öyküsü *Türk Yurdu*'nda yayımlanmıştır. Rahmeti Arat'ın bu makalesinde, "*Gaspıralı Kırım'da doğmuş olmakla beraber, Türk dünyasının her köşesinde onun şerefli bir Ocağı vardır. Ziya Gökalp ve İsmail Gaspıralı isimleri bugün gençlik için bir ülke veya kavimden ziyade umumi bir millî mefkûreye delâlet eden birer âlem olmuşlardır*" sözlerine yer verilmiştir (Arat, 1960, s. 24).

Bu kayıttan iki yıl sonra, 24 Haziran 1962'de Sovyetler Birliği Tanıma Enstitüsü adına Mehmet Ali Emircan ile birlikte Dr. Edige Kırımal'ın Türk Ocakları'nı ziyaretinin ardından yapılan basın toplantısında Sovyetler Birliğindeki Türklerin durumu gündeme taşınmış, bir Türk yurdu olan Kırım'ın Sovyet yönetimi altındaki vaziyeti hakkında açıklamalar yapılmıştır (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 1998, s. 121).

Gündeme girebilen bu açıklamalardan bir yıl sonra, 1963 yılında *Türk Yurdu*'nun Sosyoloji kısmında Hikmet Temuroğlu'nun "*Milliyetçiliğimizin Tarihî Gelişmesi ve Verilecek İstikamet Hakkında*" başlıklı yayımlanmıştır. Temuroğlu'nun makalesinde, "*Millî şuuru ilk idrak eden ve bunun için mücadele eden dış Türklerinin birincisi Kırımlı Gaspıralı İsmail Bey olmuştur. Neşrettiği (Tercüman) gazetesinin gayesini (DİLDE, FİKİRDE, İŞTE BİRLİK) cümleleri ile açıklamıştır. Gazetesi İstanbul'da olduğu kadar, Kazan'da, Semerkant'ta da okuyucu buluyordu*" ifadesinin yer alması oldukça önemlidir (Temuroğlu, 1963, s. 9).

Bu makaleden bir yıl sonra, 1964 senesinde, Müstecib Ülküsal'ın *Emel* dergisinin 24'üncü sayısında "*Gaspıralı İsmail Bey*" başlıklı makalesi yayımlanmıştır (Ülküsal, 1964, s. 2-7). Anlaşıldığı kadarıyla bir anma özel sayısı mahiyetindeki bu yayında Ülküsal'ın yanı sıra Orhan Özkırım'ın "*Ölümünün 50. yıldönümünde İsmail Gaspıralı*", Nurettin [Mahir] Altuğ'un "*Gaspıralı İsmail Bey*", Z. Fahri Fındıkoğlu'nun "*Türk Gazetecilik Tarihi ve Gaspıralı İsmail Bey*" başlıklı yazılarına yer verilmiştir. *Türk Kültürü* dergisinin "*Eğitim*" sayısında Ayhan Göksan tarafından "*Gaspıralı İsmail Bey ve Usulü Ceditçiliği*" adlı bir makalenin yanı sıra Nevin Okay'ın aynı derginin 21'inci sayısında "*Esir Milletler ve İsmail Gaspıralı*" başlıklı makale çıkmıştır (Göksan, 1964; Okay, 1964).

İsmail Bey Gaspıralı'nın 50'nci ölüm yıl dönümü gündemiyle 1964 yılında Kırım Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından neşredilen Ahmet Caferoğlu'nun 16 sayfalık *İsmail Gaspıralı-Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle Bir Etüd-* başlıklı muteber biyografi eseri ayrıca zikredilmelidir (Caferoğlu, 1964; Sertkaya, 1969, s. 24).

Sayılan bu yayınlardan dört yıl sonra Altan Deliorman'ın "*İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi*" başlıklı makalesi ile A. Battal-Taymas'ın "*Ben Onu Gördüm (İsmail Gaspıralı Hakkında Notlar)*" adlı yazısı *Türk Kültürü* dergisinde 1968'in temmuz ayında yayımlanmıştır (Deliorman, 1968; Taymas, 1968). Aynı yılın sonunda Hüseyin Nihal Atsız, "*Edebi Dil*" konusunu ele aldığı yazısında Gaspıralı'nın fikir ve faaliyetlerinin etkisi Kırım, Kazan ve Türkistan'da görüldüğü esnada Bolşeviklerin yalanlarla tesis ettikleri düzenin bu çabaları boşa çıkardığından söz etmiştir (Atsız, 1968, s. 3).

Atsız'ın makalesinin yayımlanmasından üç yıl sonra Türkiye'de yayın faaliyeti sürdüren *Defne* dergisinde konuya ilişkin bir makale çıkmıştır. Bu makale Dr. Edige Kırimal'ın aylık sanat dergisi olan *Defne*'nin Şubat 1971 tarihli sayısında bulunan beş sayfalık bir yazısıdır. Bu yazı, "*Kırım'ın en büyük evlâtlarından, cemiyet adamı, gazeteci, yazar, pedagog, ideolog ve ıslahatçı İsmail Bey Gaspıralı 24 Eylül 1914 tarihinde, sabah saat 11'de Bahçesaray şehrinde ebediyete kavuşmuştur.*" sözleriyle başlamaktadır (Kırimal, 1971, s. 4). Makalenin sonunda ise şu ifade yer almaktadır: "*Ve gerçekten de tarihin nadir bildiği büyük mutlu insanlardan biri olmak üzere Gaspıralı'nın hatırası, bütün dünya ve Türk ve Müslümanlarının kalbinde ebediyen yaşayacaktır.*" (Kırimal, 1971, s. 8). Gaspıralı'nın faaliyetlerine ilişkin bilgiler barındıran bu yazının daha önce "*Dergi, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü*" adlı yayının 62'nci sayısında yayımlandığına dair bir bilgi bulunmaktadır. Buradan hareketle Münih'te yayımlanan bu *Dergi* adlı yayının içeriğine göz atıldığında Mirza Bala'nın makalesinin bir yerinde olmak üzere Edige Kırimal'ın doğrudan İsmail Bey Gaspıralı'yı ele aldığı makalelerinin 1957 ve 1970 yıllarında yayımlandığı görülmektedir (Bala, 1957, s. 5; Kırimal, 1970, s. 60-64).

Soğuk Savaş döneminde Türk Ocaklarında 6 Ocak 1957'de Rızaeddin Fahreddin (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 1998, s. 146), 21 Aralık 1964 günü Namık Kemal, 26 Aralık 1964 ve 10 Ocak 1987'de Mustafa Çokay'ı anma etkinlikleri yapılmıştır. 1957'den 1988 yılına değin devam eden süreçte anma etkinlikleri bağlamında Atatürk başta olmak üzere Ömer Seyfeddin, Nejdet Sançar, Mehmet Akif Ersoy, Ziya Gökalp, Mevlâna, Yunus Emre, Fethi Gemuhluoğlu, Osman Yüksel Serdengeçti, Nihal Atsız, Erol Güngör, Mümtaz Turhan, Sadri Maksudi Arsal gibi önemli kimseler için programların gerçekleştirildiği görülmektedir. Aynı süreçte dil ve milliyetçilik konularına sıkça değinilmiş, Millî Mücadele hakkında ve özellikle Çanakkale'ye dair etkinliklere yoğun bir şekilde yer verilmiştir (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 1998, s. 63-246). Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere belirtilen dönemde etkinlik ve çalışmaların odağında dış Türklere ziyade Türkiye Türklüğü bulunmaktadır.

Etkinlikleri bir kenara bırakılarak Türkiye'deki yayınlara bakıldığında 1976 yılında *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nin üçüncü cildinde Nuri Akbayar tarafından "*Gaspıralı İsmail Bey*" maddesinin kaleme alındığı görülmektedir (Akbayar, 1976, s. 288-289).

Bundan başka *Türk Yurdu*'nun Ağustos 1987 sayısında çıkan Beşir Ayvazoğlu'nun makalesiyle birlikte, Mehmet Saray'ın *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* yayınlarından 1987 yılında çıkan *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)* başlıklı eseri yayımlanmıştır. Bunlarla birlikte 1988 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın "*Türk Büyükleri*" serisinden çıkan kitap adeta bu alanda yapılacak çalışmaların öncüsü olmuştur (Ayvazoğlu, 2014; Saray, 1987; Devlet, 1988).

SSCB'nin dağılması arifesinde *Türk Kültürü* dergisinde biri özel olmak üzere iki sayı çıkmıştır. 1991 yılının İsmail Bey Gaspıralı'nın 140'ıncı doğum yılı olması dolayısıyla hazırlanan sayılarda torunu İnci Ertem'in yanı sıra alanında temayüz etmiş kimselerin makaleleri yayımlanmıştır (Ertem, 1991; Yakubaskas, 1991; Elçin, 1991; Osmanoviç İzidinoviç, 1991; Devlet, 1991a; Kafalı, 1991b; Kafalı, 1991a; Saray, 1991; Gülensoy, 1991; Tural, 1991; Ülküsal, 1991; Muhtaroglu, 1991; Yüksel, 1991; Ercilasun, 1991; Devlet, 1991b).

SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye Gündemindeki Gaspıralı

Nadir Devlet, İsmail Bey Gaspıralı'ya ilginin SSCB'nin dağılmasına bağlı olarak arttığını ifade etmektedir (Devlet, 2004).

Türkiye'deki yayınların yıllara göre dağılımına bakıldığında Nadir Devlet'in bu görüşünü doğrulayacak bir manzara karşımıza çıkmaktadır.

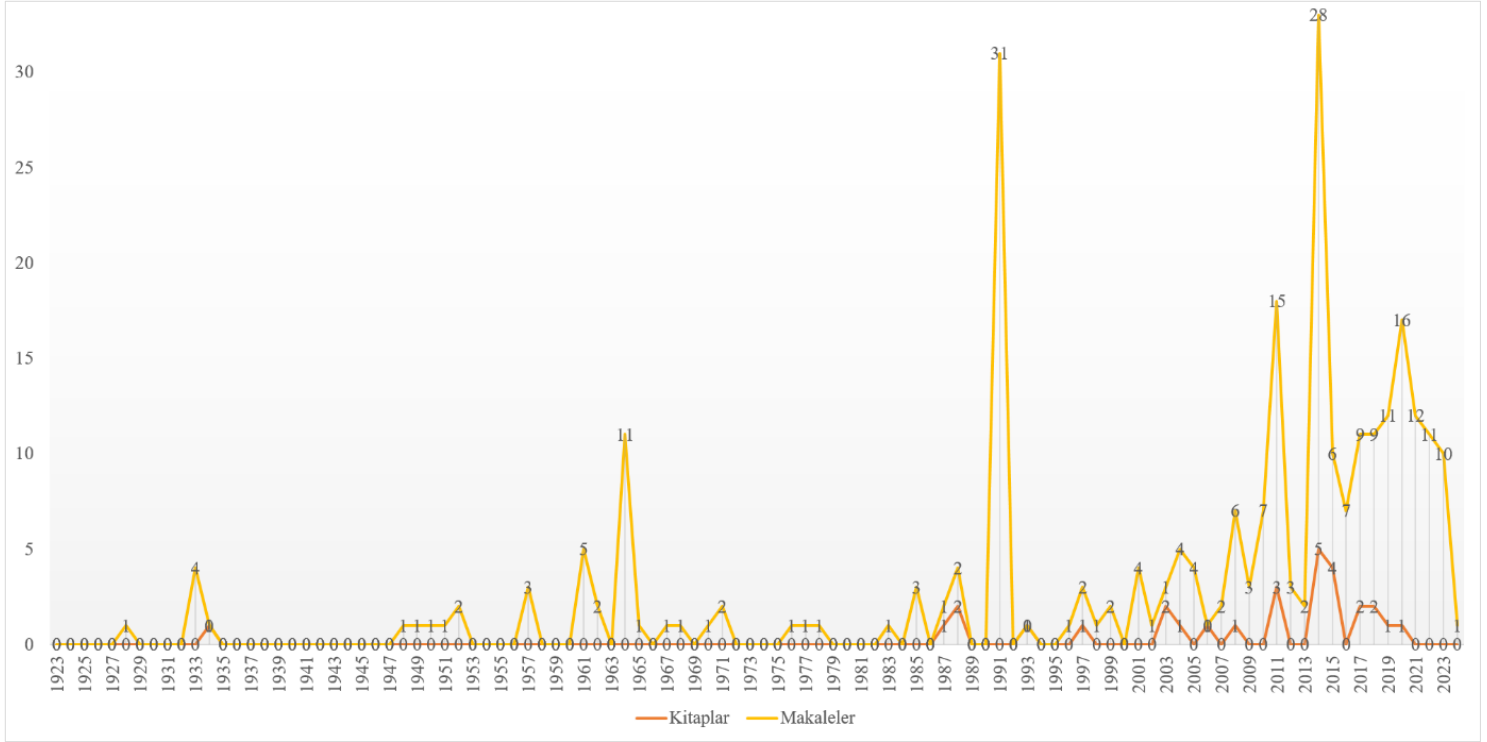
SSCB'nin dağılmasının ardından başlayan dönemde Kıbrıs, Bulgaristan, Azerbaycan, Türkistan ve Ermeni meselesi üzerinde yoğun çalışmalar ve etkinlikler yapıldığı dikkat çekse de Kırım'a ilginin eksilmediğini gösteren kayıtlar vardır. 10 Şubat 1992 tarihinde Türk Ocakları Ankara Şubasının Ankara Bulvarı Palas'ta Kırım Lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoglu şerefine verdiği yemekte Türk dünyasının meseleleri gündeme taşınmıştır. Bu toplantıda Kırımoglu, Kırım Türklerinin yaşadığı sorunları Türk dünyasının içinde bulunduğu durum perspektifinden dile getirmiştir. Kırımoglu konuşmasında Gaspıralı İsmail Bey'i anarak onun "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" sözüne vurgu yapmış, Türk birliği üzerinde durmuştur (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 1998, s. 308-309).

Buna karşılık Türk Ocaklarında Arif Nihat Asya (Ocak 1989, Ocak 1993), Necip Fazıl (Haziran 1992), Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu (Eylül 1992), Şeyh Şamil (Kasım 1992) gibi önemli şahsiyetlerin anıldığı programların yapıldığı kayıtlara geçmiştir. 1993 yılının şubat ayında Yusuf Has Hacib, Ali Şir Nevai, Hoca Ahmed Yesevi, Kaşgarlı Mahmud'a ilişkin programlar düzenlenmiştir (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 1998, s. 271-339). Tarihe düşülen bu notlara bakıldığında zikredilen anma programları dizisinde Gaspıralı İsmail Bey'e yer verilmediği görülmektedir.

Bu olumsuz manzara karşısında konuyla ilgili iyi işler de çıkarılmıştır. 1990 yılında Wisconsin-Madison Üniversitesinde doktora tezi olarak kabul edilen, 1996 yılında E. J. Brill Yayınevi'nde İngilizce ve Türk Tarih Kurumu'ndan Türkçe olarak yayımlanan *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)* kitabıyla Hakan Kırımlı bu alanda çok muteber bir esere imza atmıştır. Kırımlı,

eserinin diğer sayfalarında söz etmesinin yanı sıra doğrudan doğruya iki bölümünü İsmail Bey Gaspıralı'ya ayırmıştır (Kırımlı, 1996a, s. 37-64 ve 135-176).

Konuyla ilgili olarak 1987 tarihini taşıyan kitabından başka Mehmet Saray'ın bu dönemde *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği* adlı eseri 1993 yılında basılmıştır. Kitapta Gaspıralı'nın hayatının yanı sıra faaliyetleri ve görüşlerine yer verilmiş, bunlar Türkiye'deki gelişmelerle birlikte irdelenmiştir (Saray 1993, s. 94-96). (Grafik-1)

Grafik-1: Gaspıralı Üzerine Kaleme Alınmış Eserlerin Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye'nin gündeminde her geçen yıl daha geniş yer tutmaya başlayan Kırım davası, özelde Gaspıralı'ya ilgiyi de artırmıştır. Öyle ki, Kırım Millî Meclisi'nin Bahçesaray'daki kurultayı 1993 yılının haziran ayında gündemde yer bulmuştur (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 1998, s. 350). Aynı şekilde 10 Eylül 1994 tarihinde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun İstanbul'da gerçekleştiği basın toplantısı gündeme alınmıştır. Kırımoğlu bu toplantıda Kırım Türklerinin ana vatanlarına dönüşü hususunda Türkiye'nin geçmişte olduğundan daha fazla destek ve yardımda bulunması üzerinde durmuştur (Hacaloğlu & Memişoğlu, 1998, s. 381). Faaliyetlere bakıldığında 4 Nisan 1996 günü Eskişehir Türk Ocağı'nda Ertuğrul Kardeş tarafından "*Kırım Türklüğünün Varolma Mücadelesi ve Mustafa Cemiloğlu*" başlıklı bir konuşmanın yapıldığı görülmektedir (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 1998, s. 433). 1994-1998 yılları arasında Zeki Velidî Togan'ın anıldığı programlardan, Dr. Sadık Ahmet'in Batı Trakya Türklüğü için Türkiye'nin çeşitli yerlerinde gerçekleştiği toplantılardan söz etmek mümkündür. Bu dönemde Şeyh Şamil, Mehmet Emin Resulzade ve Cengiz Aytmatov hakkında etkinliklerin düzenlendiği kaydedilmiştir (Hacaloğlu & Memişoğlu, 1998, s. 386-403). Buna karşılık aynı dönemde Gaspıralı İsmail Bey hakkında ne bir toplantı ne de bir yazı vardır.

Odaklanılan dönemde konuyla ilgili değinilmesi gereken bir isim vardır: Lazzerini. Edward James Lazzerini'nin doktora tezi konuyla ilgili önemli bir yere sahip olup 1973 yılında kabul edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye dışında 1975, 1984, 1985 ve 1998 yıllarında Gaspıralı hakkında yayınlar hazırlayan Lazzerini'nin Türkiye'de basılan eseri 1992 yılını taşımaktadır (Lazzerini, 1992, s. 143-156; International Committee for Crimea, ty.).

Bununla birlikte Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde "*Gaspıralı, İsmail Bey*" maddesi 1996 yılında yayımlanmıştır. Ansiklopedinin 13'üncü cildinde yer alan makalenin yazarı Hakan Kırımlı'dır (Kırımlı, 1996b, s. 392-395). Yine bu dönemde yayımlanan Yusuf Ekinci'nin *Gaspıralı İsmail* adlı kitabının ilk baskısı 1997 yılında yapılmıştır (Ekinci, 2013).

Konuya ilişkin Sabri Arıkan'ın 1998'den itibaren 1999-2006 yıllarında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın dergilerinde *Tercüman*'dan aktarımlar yaptığı yazıları sayılmalıdır. Daha sonra Arıkan'ın Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından *Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı'nın İdealleri, İşleri, Tavsiyeleri ve Haberleri* eseri yayımlanmıştır (Arıkan, 2006).

Gaspıralı'nın eseri konusunda adından söz ettirenlerden biri de Yavuz Akpınar'dır. Akpınar'ın 1998 yılında basılmış olan "*İsmail Gaspıralı Bey'in Edebi Tenkitleri 1*" makalesini (Akpınar, 1998), 2001 yılında "*Gaspıralı'nın Türk Diline Bakışı*" yazısı ve "*İsmail Gaspıralı'nın Fikrî ve Edebi Eserleri*" tebliği takip etmiştir (Akpınar, 2001a; Akpınar 2001b). Akpınar'ın bunlar dışında 14 çalışması daha

makale ve tebliğ olarak yayımlanmıştır. Daha önce de atıf yapıldığı üzere Ötügen Neşriyat'tan çıkan ilki 2003 tarihli dört ciltlik *İsmail Gaspıralı: Seçilmiş Eserler* serisi de bu alanda çalışma yapacakların başvuru kaynağı olmuştur.⁵

2000'li yıllara gelindiğinde Yavuz Akpınar ve arkadaşlarının Gaspıralı'nın eserlerinin topluca yayımlanmasının da katkısıyla Gaspıralı'ya başta akademik çevrelerde olmak üzere ilgi artmış ve Gaspıralı hakkında yayınlar çoğalmıştır. 150'nci doğum yılında -2001'de- www.ismailgaspıralı.org sitesi açılmış, her on yılda yenilenmiştir (Emel Vakfı, 2021).

2003 yılında basılan *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları* bildirileri gündemi tayin edecek nitelikte çalışmalar olmuştur. 26-27 Ekim 2001 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen "*İsmail Bey Gaspıralı Sempozyumu*"nda Hakan Kırımlı, Zuhal Yüksel, Giray Saynur Bozkurt, Viktor Yuryeviç Gankeviç, Timur Kocaoğlu, İsmail Türkoğlu, Fahri Temizyürek, Ümit Polat, Ahmet Kanlıdere, İbrahim Maraş, Cevdet S. Minnullin, Dilara Osmanova, Saime Selenga Gökgöz, Mirkasım Osmanov, Amankos Mektep, Ömer Turan, Eldar Seytbekir, İsmet Zaat, Yavuz Akpınar ve Mehmet Şahingöz gibi önemli kimseler birbirinden değerli bildirimlerini sunmuşlardır (Akarca, 2003, s. 20-203). Nadir Devlet ile birlikte burada sayılan isimlerin bugüne değin Gaspıralı hakkında kıymetli çalışmalar yapanlar olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Öte yandan Türkiye'deki yayınlara göz atıldığında Özcan Yeniçeri'nin 2002 Ağustos ayında yayımlanan yazısında 1920'li yıllarda ortak kimlik ve dil arayışlarının kesintiye uğradığından ve İlminski'nin Gaspıralı'ya karşı şiddetli şekilde düşmanlığından bahsedilmekte, İsmail Bey Gaspıralı'nın faaliyetlerine yer verilmektedir (Yeniçeri, 2002, s. 14-25). Aynı yıl Yeni Türkiye'de "*Gaspıralı İsmail Bey ve Kazak Aydınlarına Tesiri*" başlıklı bir makale yayımlandığı görülmektedir (Tamir, 2002, s. 436-440).

Bu makalelerden iki yıl sonra yayımlanan ve kaynaklarıyla öne çıkan Ahmet Kanlıdere'nin "*Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi*" başlıklı makalesinde özellikle usûl-i cedid hareketi bağlamında Gaspıralı'ya atıf yapılmaktadır. Kavramın ortaya çıkışı, hareketin gelişmesi noktasında cedit mekteplerinin faaliyetleri ile *Tercüman*'ın etkinliği makalede Gaspıralı özelinde irdelenmiştir (Kanlıdere, 2004, s. 150, 153).⁶

Kanlıdere'nin makalesinin yayımlandığı yılın, 7 Haziran'ında *Milliyet* gazetesindeki "*Objektif*" adlı köşesinde Taha Akyol, Yavuz Akpınar'ın *Seçilmiş Eserler* kitabı üzerine, "*Türk dünyasının milli uyanış ve aydınlanma öncüsü*" olarak tanıttığı Gaspıralı'yı anlatmıştır (Akyol, 2004, s. 19).

Yazılı basınının konuya ilgisi bağlamında bir diğer örnek *Cumhuriyet* gazetesinden verilebilir. Gazetenin "*Strateji*" ekinde İsmail Bey Gaspıralı'dan Atatürk'ün Avrasyacılığa bakışı konusunda Türk birliği ekseninde bahsedildiği görülmektedir (Külebi, 2008, 17).

İsmail Bey Gaspıralı'nın 90'ıncı ölüm yıl dönümünde Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi yayınlarından bir kitap çıkmıştır. 15 bölümden oluşan kitapta alanında tanınmış kimseler tarafından farklı boyutlarıyla İsmail Bey Gaspıralı anlatılmıştır. Eserde ilk bölüm "*Gaspıralı'nın Hayatı ve Şahsiyeti*" olmak üzere sırasıyla "*Gaspıralı'nın Fikriyatı*", "*Gaspıralı'nın İlk Yayınları*", "*Tercüman Gazetesi*", "*Ceditçilik Hareketi*", "*Gaspıralı ve Maarif*", "*Gaspıralı ve Dil*", "*Gaspıralı'nın Edebî Faaliyetleri*", "*Gaspıralı'nın Dünya Müslümanları Kongresi Teşebbüsü*", "*Gaspıralı ve İdil-Ural*", "*Gaspıralı ve Kırım*", "*Gaspıralı ve Azerbaycan*", "*Gaspıralı ve Türkistan*", "*Gaspıralı ve Nogaylar*", "*Gaspıralı ve Bulgaristan*" olmak üzere bölümler yer almaktadır (Kırımlı vd., 2004).

2011 yılına gelindiğinde Nadir Devlet'in *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı* adlı kitabı yayımlanmıştır. Kitabın önsözünde Türkiye'nin ancak 1990'lı yıllardan sonra sınırlarının dışındaki Türkleri fark ettiğinden söz etmekte, Ulusal Türk kimliğinin cumhuriyetle resmileşmesine bağlı olarak yurttaşlık kavramı bağlamında şekillenmesi dolayısıyla Türk dünyasına kayıtsız kalındığına vurgu yapılmaktadır (Devlet, 2011, s. 9).

Aynı yılın şubat ayında Fahri Atasoy'un "*Türk Yurdu Yazarlarının Milliyetçiliğe Bakışına Bir Örnek: Ziya Gökalp*" başlıklı makalesinde Osmanlı toprakları dışında Türkçülerin varlığından söz edilirken İsmail Bey Gaspıralı örnek olarak gösterilmektedir (Atasoy, 2011, s. 51-57). Yine Mehmet Beşirli'nin 2011 yılının Aralık ayında yayımlanan makalesinde Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik düşüncesinin yayılması ve kökleşmesinde etkili olanlar arasında sayılanlardan biri de İsmail Bey Gaspıralı'dır (Beşirli, 2011, s. 244).

2014 yılında ilk baskısı yapılan Necip Hablemitoğlu'nun *Gaspıralı İsmail* adlı kitabında daha önce Cafer Seydahmet'te geçen platin yüzük anekdotuna yer verilmiştir. Anekdotan hareketle Gaspıralı'nın değerinin daha sonra anlaşılacağı/anlaşıldığı dile getirilmektedir (Hablemitoğlu, 2014, s. 135).

Tabloda görüleceği üzere çalışmalardaki hızlı yükselişin arkasında Gaspıralı'nın değerinin yavaş yavaş anlaşıldığı yorumu yapılabilir. Zira Cezmi Bayram'ın 2018 yılında *Türk Yurdu*'nda yayımlanan yazısında Türk Dünyası'nın birbirine bağlanması hususunda İsmail Bey Gaspıralı'nın "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" şiarı doğrultusunda bir araya gelecekleri üzerinde durmaktadır (Bayram, 2018, s. 14-16).

Bütün çalışmaların yanı sıra Türkiye'de yapılan tezlerle bakıldığında Gaspıralı'nın başlığında yer aldığı yüksek lisans ve doktora tez sayısının 15 olduğu görülmektedir. Bu tezlerden beş tanesinin doktora tezi olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu tezlerden en erken tarihli 2008 yılına aittir. Ulusal Tez Merkezi'nde bulunan bu tezlerin alan tasnifine bakıldığında çoğunluğunun Türk Dili ve Edebiyatı alanında olduğu göze çarpmakta, bir tane yüksek lisans tezinin ise Tarih alanında tamamlandığı görülmektedir. Doğrudan doğruya Gaspıralı'nın

⁵ Bir incelik örneği olarak, bu eserlerde katkıları dolayısıyla Sn. İsmail Türkoğlu ile Sn. Hakan Kırımlı'ya yardım ve destekleri için teşekkürler bulunmaktadır.

⁶ Cafer Seydahmet'in Gaspıralı'yı anlattığı biyografinin bu konudaki en iyi eser olduğu burada da zikredilmektedir, (Kanlıdere, 2004, s. 161).

adının başlıkta yer aldığı bu 15 tezden ayrı olarak konu bağlamında İsmail Bey Gaspıralı'ya değinen tezlerin sayısının ise 52'ye ulaştığı tespit edilmiştir. Gaspıralı'dan söz eden tezlerin ilki 1996 yılında Abdullah Tukay'ı işleyen bir çalışmadır (YÖK, 2024).

Anlaşıldığı üzere 2000'li yıllarda Gaspıralı hakkında çalışmalar büyük bir ivme ile artmıştır. Özellikle 2013 yılından itibaren kitaplar, makaleler, bildiriler ve tezlerde İsmail Bey Gaspıralı daha geniş şekilde işlenmiştir. Belirtilen noktadan günümüze değin Gaspıralı için münferiden eserler kaleme alınmış, Türkiye gündeminde nispeten daha fazla yer ayrılmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İstanbul'daki fikri hareketliliğinin aktörleri Kırım Bahçesaray'dan dünyaya yayılan *Tercüman*'ın bilge çağrısına kayıtsız kalmamıştır. Onun yenilikçi, çözüm odaklı ve birleştirici yaklaşımı bütün Türkler için can suyu olmuştur.

Gaspıralı hakkında yayımlanan eserler, verilen konferanslar, yapılan anma programlarına ilişkin gerçekleştirilen kaynak tarama ve analizi sonuçları bu çalışmanın gündemini oluşturmaktadır. Bu araştırma ve inceleme faaliyetlerinden elde edilen veriler tablo ve listeler halinde somutlaştırılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yüzyılında Gaspıralı'ya dair yazılar yazan ve konuşmalar yapan değerli kişilerin isimleri -en az bir kez dahi olsa- tarihsel süreçte zikredilmeye çalışılmıştır.

Buradan hareketle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan ve bugünlere kadar gelen uzun sayılabilecek bir zaman aralığında İsmail Bey Gaspıralı'nın hayatından, düşüncelerinden ve faaliyetlerinden söz eden yayınların oldukça sınırlı olduğu göze çarpmaktadır. Vefatından sonra yazılanlar hem Mehmet Saray'ın eserlerinde hem de Nadir Devlet'in 1988 yılında yayımlanmış öncü kitabında geçmektedir.

Öte yandan tespit edilen yayınların ve gerçekleştirildiği kaydedilen etkinliklerin yıllar içindeki dağılımlarına bakıldığında bazı yıllarda seyrelmeler görülmektedir. Hatta bazı senelerde herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Nadir Devlet'in "*Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist*" olarak nitelediği gibi Gaspıralı'nın çeşitli zaman aralıklarında Türkiye'nin entelektüel gündeminde özellikle milliyetçi çevrelerde yer bulamadığı, adeta gözden çıkarıldığı söylenebilir.

SSCB'nin dağılmasının ardından kitaplar, makaleler, tezler, bilimsel toplantılar ve konferanslarda İsmail Bey Gaspıralı'nın münferiden veya metin içinde ele alınmasına bağlı olarak bir yeniden hatırlama ve hatırlatma sürecinden söz etmek mümkündür. Özellikle Türk dünyasında ihtiyaç duyulan birlik kavramı, Gaspıralı'nın "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" sözleriyle özdeşleşmiştir.

Gaspıralı'nın *Tercüman* ile gerçekleştirdiği mucize sayesinde eğitim, kültür, medeniyet alanlarındaki fikir ve faaliyetleri geniş bir şekilde karşılık bulmuştur. İdeali zamanla Türk dünyasında bir harekete dönüşmüş olmasından dolayı 1990'lardan itibaren her geçen yıl sayıları artan çalışmalarda Gaspıralı adı sıkça anılmıştır.

İsmail Bey Gaspıralı, hayattayken türlü zorluklar, engeller ve eleştirilere maruz kalmış, vefatından sonra kendisi gibi takipçileri de Sovyet Rusya'nın baskıcı rejiminde karalanmış, unutturulmaya çalışılmıştır. Yaklaşık yetmiş yıllık Sovyet Rusya'da Gaspıralı, ancak SSCB'nin dağılmasından kısa süre önce aklanabilmiştir.

Türkiye'deki durum ise farklıdır. Geçen yıllara bakıldığında İsmail Bey Gaspıralı'nın 1928 yılından başlamak üzere 1934'e kadar herhangi bir çalışmaya konu olmadığı tespit edilmiştir. Cafer Seydahmet'in yazmış olduğu bugün de muteber biyografisi ile Türkiye gündeminde Gaspıralı lehine bir hareketlenme olsa da bu devam etmemiştir. Buna rağmen, Gaspıralı'nın Türkiye'de zaman zaman cılızlaşan bir kanaldan geçip gelen görüş, düşünce ve eylemleri bugünlere ulaşabilmiştir. İsmail Bey Gaspıralı hakkında yapılan çalışmaların geneline bakıldığında yıl bazında 10 ve üzeri olan seneler 1964, 1991, 2011, 2013-2015, 2017-2023'tür.

Gaspıralı'nın 50'nci ölüm yıl dönümü dolayısıyla 1964 yılındaki yayın faaliyetleri bir kenara konulursa çalışmaların İsmail Bey Gaspıralı'nın doğumunun 140'uncu yılı olan 1991 yılından başlamak üzere 2000'li yıllarda artarak sürdürüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte her iki yıl dönümü için 1991 yılına değin diğer zamanlarda herhangi bir gündem, dergi özel sayısı tespit edilememiştir. Vefatının 100'üncü sene-i devriyesi olması dolayısıyla 2014'ün UNESCO tarafından Gaspıralı Yılı ilan edilmesi, gündemin buna göre şekillenmesini ve yayınların artmasını sağlamıştır.

Öte yandan Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı yüzyıllık süreçte iç ve dış olaylar yüzünden İsmail Bey Gaspıralı gündemde belirli bir yere sahip olamamıştır. İşaret edilen geniş zaman aralığında Türkiye'de milliyetçiliğinin siyasi, sosyal, kültürel seyrinin bu durumla doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte dış politikada Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri Gaspıralı'nın basın-yayında, makalelerde, kitaplarda yer edinme sıklığını belirleyen en önemli unsur olduğu iddia edilebilir.

Türk dünyasının birleşerek ilerleyip yükselmesi için ömrünü bu yolda harcayan Gaspıralı'nın fikri, azmi, çalışkanlığı ve başarıları gelecek nesillere örnek olabilecek mahiyettedir. Bu noktadan hareketle Türkiye'nin ve Türk dünyasının gündeminde geçmiş yıllardaki kayıtsızlığa nispeten daha fazla ve sürekli yer bulmasının değerlerin korunması ve geliştirilmesi bağlamında önemli yadsınamaz. Kıymeti her geçen gün yeniden keşfedilen Gaspıralı'nın Türkiye'nin gündeminde süreklilik arz eden bir konumda bulunması temenni edilmektedir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.
Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akarca, H. D. (Yay. Haz.). (2003). İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları-Bildiriler (s. 20-203). Türksoy Yayınları.
- Akbayar, N. (1976). Gaspıralı İsmail Bey. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 3, 288-289.
- Akçuraoğlu, Yusuf. (1998). Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi: İsmail Bey Gasprinski. *Türk Yurdu*, 1(22), 367-369. Tutibay Yayınları.
- Akçuraoğlu, Yusuf. (1999). Türklük. *Türk Yurdu: Altın Armağan 2* (s. 466-470). Tutibay Yayınları.
- Akçuraoğlu, Yusuf. (2009). Türk Yılı 1928 (A. Tekin & A. Z. İzgöer, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akpınar, Y. (1998). İsmail Gaspıralı Bey'in Edebi Tenkitleri 1. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 9, 87-115.
- Akpınar, Y. (2001a). Gaspıralı'nın Türk Diline Bakışı. *Türk Dünyası Dili ve Edebiyat Dergisi*, 12(1), 385-408.
- Akpınar, Y. (2001b). İsmail Gaspıralı'nın Fikrî ve Edebî Eserleri. C. Bayram, İ. Türkoğlu & F. Baloğlu (Yay. Haz.), *Yüz Yılda Gaspıralı'nın İdealleri Bildiriler* içinde (s. 63-93). Türk Yurdu Yayınları.
- Akpınar, Y. (2018). İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri IV: Eğitim Yazıları (2. bs.). Ötüken Neşriyat.
- Akpınar, Y., Orak, B. & Muradov, N. (Haz.). (2003). İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri I: Roman ve Hikayeleri. Ötüken Neşriyat.
- Akyol, T. (2004, 7 Haziran). Gaspıralı İsmail Bey. *Milliyet*, 19.
- Alimcan el-İdrisî. (1999). İsmail Bey Hakkında Küçük Bir Hatıra. *Türk Yurdu*, 4, 28. Tutibay Yayınları.
- Arat, R. R. (1960). Cafer Seydahmet Kırimer. *Türk Yurdu*, 2(285/3), 23-24.
- Arıkan, S. (2006). Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı'nın İdealleri, İşleri, Tavsiyeleri ve Haberleri. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Atasoy, F. (2011, Şubat). Türk Yurdu Yazarlarının Milliyetçiliğe Bakışına Bir Örnek: Ziya Gökalp. *Türk Yurdu*, 31(282), 51-57.
- Atsız, H. N. (1968, Aralık). Edebi Dil. *Ötüken*, 12(60), 3.
- Ayaz İshakî [İdillî]. (2001a). Bütün Türklerde Yüksek Bir Türk Dilinin Vücuda Gelmesi Mümkün müdür? *Türk Yurdu*, 10, 35-36. Tutibay Yayınları.
- Ayaz İshakî. (2001b). Arap ve Lâtin Elifbalarını Mukayese. *Türk Yurdu*, 10, 195-200. Tutibay Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1987). Gaspıralı İsmail Bey, Dilde Fikirde İşde Birlik. *Türk Yurdu*, (353), 11-15.
- Ayvazoğlu, B. (2014). Gaspıralı İsmail Bey'in Rüyası. *Vefatının 100. Yıl Dönümünde Gaspıralı İsmail Bey* içinde (s. 50-57). Eskişehir Valiliği Kültür Yayınları.
- Bala, M. (1957). Rusya İhtilalinde Türkler. *Dergi*, (9), 5-8.
- Baykara, T. (1989). Zeki Velidî Togan. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayram, C. (2018). Milliyetçiliğin Geleceği: İhya ve İnşa Mesuliyeti. *Türk Yurdu*, (372), 14-16.
- Beşirli, M. (2011). Osmanlı'da Türk Milliyetçiliğinin Oluşumuna Zemin Hazırlayan Dinamikler Üzerine Düşünceler. *Türk Yurdu*, 31(292), 241-246.
- Cafer Seydahmet Kırimer. (2018). <https://www.vatankirim.net/cafer-seydahmet-kirimer-1889-1960-448/> Erişim Tarihi: 24.02.2024
- Caferoğlu, A. (1964). İsmail Gaspıralı -Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle Bir Etüd. Kırım Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği.
- Deliorman, A. (1968). İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi. *Türk Kültürü*, (69), 653-658.
- Devlet, N. (1988). *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Devlet, N. (1991a). Dünde ve Bugünde İsmail Beğ Gaspıralı. *Türk Kültürü*, (337-338), 285-289.
- Devlet, N. (1991b). İsmail Gaspıralı Sovyetler Birliğinde Ancak 60 Yıl Sonra Aklanabildi. *Türk Kültürü*, (339), 424-429.
- Devlet, N. (2004). İsmail Mirza Gasprinski'ye İlgili Neden Arttı? H. Kırımlı vd. (Ed.), *İsmail Bey Gaspıralı İçin* içinde (s. 45-52). Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Devlet, N. (2011). *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*. Başlık Yayın Grubu.
- Devlet, N. (2014). İslamcı, Yenilikçi İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi. *Vefatının 100. Yıl Dönümünde Gaspıralı İsmail Bey* içinde (s. 61-75). Eskişehir Valiliği Kültür Yayınları.
- Ekinci, Y. (2013). *Gaspıralı İsmail (2. bs.)*. Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (1991). İsmail Gaspıralı, Eğitim ve Öğretim Problemleri. *Türk Kültürü*, (337-338), 275-279.
- Emel Vakfı. (2021). <http://www.ismailgaspıralı.org/hakkında/> adresinden 24 Şubat 2024 tarihinde edinilmiştir.
- Ercilasun, A. B. (1991). İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri. *Türk Kültürü*, (337-338), 719-725.
- Ertem, İ. (1991). Dedem, İsmail Gaspıralı. *Türk Kültürü*, (337-338), 325-328.
- Gasprinski, İ. (1912a). Türk Yurducularına. *Türk Yurdu*, 1(7), 190-195.
- Gasprinski, İ. (1912b). Talim ve Terbiye: Türk Yurducularına. *Türk Yurdu*, 1(8), 236-240.
- Gasprinski, İ. (1912c). Hind Yolundan. *Türk Yurdu*, 1(10), 307-310.
- Gasprinski, İ. (1912d). Hindden Dönerken. *Türk Yurdu*, 1(12), 369-371.
- Göksan, A. (1964). Gaspıralı İsmail Bey ve Usulü Cedidçiliği. *Türk Kültürü*, (18), 126-129.
- Gözübüyük, F. (1951). Gaspıralı İsmail. *Orkun*, (33), 10.

- Gülensoy, T. (1991). İsmail Gaspıralı ve Anadolu Türklüğü. *Türk Kültürü*, (337-338), 321-324.
- Hablemitoğlu, N. (2014). Gaspıralı İsmail. Pozitif Yayınları.
- Hacaloğlu, Y., & Memişoğlu, R. (1998). Türk Ocakları Tarihi (2. cilt). Türk Yurdu Yayınları.
- Hatıf, O. K. (1998). Gökbayrak Altında Millî Faaliyet (H. Kırmırlı, Haz.). Kırim Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- International Committee for Crimea. (t.y.). <https://iccrimea.org/Gaspıralı/publications.html> Erişim Tarihi: 24.02.2024
- İsmail Bey Gasprinski Hazretleri Tarafından Verilen Konferans. (R. 1326/1910). *Sırat-ı Müstakim*, 2(47), 332.
- Kafalı, M. (1991a). İsmail Gaspıralı'nın Yayımcılığı ve Gazeteciliği. *Türk Kültürü*, (337-338), 302-307.
- Kafalı, S. (1991b). İsmail Beğ Gaspıralı'nın Fikir Dünyası ve Batı Türklüğü. *Türk Kültürü*, (337-338), 290-301.
- Kanlıdere, A. (2004). Sovyet ve Türk tarih yazıcılığında Rusya Müslümanlarının düşünce tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 149-181.
- Kanlıdere, A. (2023). *Yusuf Akçura ve Rusya Türklüğü*. Ötüken Neşriyat.
- Kırimal, E. (1970). İsmail Bey Gaspıralı. *Dergi*, (62), 60-64.
- Kırimal, E. (1971). İsmail Bey Gaspıralı. *Defne*, (86), 4.
- Kırimer, C. S. (2015). *Gaspıralı İsmail Bey*. (C. Bayram, Yay. Haz.). İstanbul Türk Ocağı Yayınları.
- Kırımlı, H. (1996a). Gaspıralı, İsmail Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13, 392-395. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kırımlı, H. (1996b). *Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler (1905-1916)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kırımlı, H. & Aktaş, Ü. (Haz.). (t.y.). *Kırım bibliyografyası Türkiye Cumhuriyeti dönemi (1923-1986)*. Şafak Matbaası.
- Kırımlı, H., Tanatar, B., Akarca, D. & Köremezli, İ. (Ed.). (2004). *İsmail Bey Gaspıralı için*. Ankara Kırim Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Köprülüzade Mehmed Fuad. (1928). İlme ve medeniyete en çok hizmet eden Türk meşahiri silsilesinden: 14, İsmail Bey Gasprinski. *Cumhuriyet*, 1-2.
- Külebi, A. (2008, 18 Şubat). Atatürk'ün Avrasyacılığa bakışı. *Cumhuriyet Strateji*, 16-17.
- Lazzerini, E. J. (1992). İsmail Bey Gasprinski's Perevodchick/Tercüman: A clarion of modernism. *Central Asian Monuments* (H. B. Paksoy, Ed.), içinde (s. 143-156). Isis Press.
- Lewis, B. (1960). Türkiye'de tarihçilik ve millî uyanış. *Türk Yurdu*, 2(285/3), 9-12.
- Maraş, İ. (2014). İsmail Gaspıralı ve siyasi faaliyetleri. *Vefatının 100. Yıl Dönümünde Gaspıralı İsmail Bey*, içinde (s. 27-35). Eskişehir Valiliği Yayınları.
- Marttin, V. (2023). Cumhuriyet'in kökleşip yeşermesinde asırlık çınar: Türk Ocakları. *Yüzüncü Yıla Armağan* (O. Berber & V. Marttin, Ed.), içinde (s. 299-352). ESOGÜ Yayınları.
- Matbuat. (1999). *Türk Yurdu*, 3, içinde (s. 358-359). Tutibay Yayınları.
- Muharrem Feyzi beyin konferansı. (1933, 29 Nisan). *Akşam*, 2.
- Muhtaroglu, V. (1991). Türk alimlerinin araştırmalarına göre Gaspıralı İsmail Bey. *Türk Kültürü*, (337-338), 355-359.
- Okay, N. (1964). Esir milletler ve İsmail Gaspıralı. *Türk Kültürü*, (21), 12-14.
- Onur, S. (1949). Gaspıralı İsmail Bey. *Doğu*, (76-81), 57.
- Orkun, H. N. (1941). Bugünkü Türkçülüğün esasları V. *Çınaraltı*, (11), 8-9.
- Orkun, H. N. (1952). Gaspıralı İsmail Bey'in dünya Türklük aleminde rolü. *Türkeli*, (21), 2 ve 7.
- Osmanoviç İzidinoviç, S. (1991). İsmail Gaspıralı ve Kırim Türkleri. *Türk Kültürü*, (337-338), 280-284.
- Sançar, N. (1960). Türk milliyetçiliğinde devreler. *Türk Yurdu*, 2(283/1), 19-20.
- Saray, M. (1987). *Türk dünyasında eğitim reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Saray, M. (1991). Gaspıralı'nın Türk dünyasında verdiği dil ve kültür birliği mücadelesi. *Türk Kültürü*, (337-338), 308-315.
- Saray, M. (1993). *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk dünyasında dil ve kültür birliği*. Nesil Matbaacılık Yayıncılık.
- Sertkaya, O. F. (1969). Ahmet Caferoğlu'nun hayatı ve eserleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 17, 1-28.
- Şuûn: Kurtuluş günlerinde kardeş musahabeleri. (2000). *Türk Yurdu*, 7, içinde (s. 184-186). Tutibay Yayınları.
- Şuûn: Türk Ocakları ikinci kurultayı. (2001). *Türk Yurdu*, 9, içinde (s. 137-139). Tutibay Yayınları.
- Tamir, F. (2002). Gaspıralı İsmail Bey ve Kazak aydınlarına tesiri. *Yeni Türkiye*, (46), 436-440.
- Taymas, A. B. (1968). Ben onu gördüm (İsmail Gaspıralı hakkında notlar). *Türk Kültürü*, (69), 649-652.
- Temir, A. (1987). *Yusuf Akçura*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Temuroğlu, H. (1963). Milliyetçiliğimizin tarihî gelişmesi ve verilecek istikamet hakkında. *Türk Yurdu*, 3(305/7), 8-13.
- Toprak, Z. (2020). *Atatürk kurucu felsefenin evrimi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tural, S. (1991). Gaspıralı İsmail Bey'in Osmanlı Türkiye'sine tesirleri. *Türk Kültürü*, (337-338), 339-346.
- Türk Ocağı idare raporu. (2002). *Türk Yurdu*, 7, içinde (s. 215-227). Tutibay Yayınları.
- Türklük şuûnu: İsmail Bey Gasprinski'nin İstanbul'a gelmesi. (1999). *Türk Yurdu*, 3, içinde (s. 364). Tutibay Yayınları.
- Türklük şuûnu: Petersburg'da Müslümanlar içtimalı. (1999). *Türk Yurdu*, 3, içinde (s. 379). Tutibay Yayınları.
- Türkoğlu, İ. (2014). Gaspıralı'ya ihtiram ve hürmet. *Vefatının 100. Yıl Dönümünde Gaspıralı İsmail Bey*, içinde (s. 21-26). Eskişehir Valiliği Kültür Yayınları.
- Ülküsal, M. (1964). Gaspıralı İsmail Bey. *Emel*, (24), 2-7.
- Ülküsal, M. (1991). Büyük düşünür ve öğretmen Gaspıralı İsmail Bey. *Türk Kültürü*, (337-338), 347-354.
- Yakubaskas, A. (1991). Gaspıralı ve Vilnyus (M. H. Leylak, Çev.). *Türk Kültürü*, (337-338), 272-274.
- Yeniçeri, Ö. (2002). Bıçak sırtında Türklüğü var olma stratejileri. *Türk Yurdu*, (180), 14-25.
- YÖK (2024, Mart 5). <https://www.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.03.2024
- Yurdakul, M. (1928). 19 Nisan konuşması. *Türk Yurdu*, (347), 121.

Structured Abstract

The actors of the intellectual movement in Istanbul in the last years of the Ottoman Empire did not remain indifferent to the wise call of the Perevodčik-Tercüman, which spread from Crimea Bakhchisaray to the world. His innovative, solution-oriented, and unifying approach has been the lifeline for all Turks.

The results of the source scanning and analysis regarding the works published about Gaspıralı, the conferences given, and the commemoration programs made constitute the agenda of this study. The data obtained from these research and examination activities are concretized in tables and lists. The names of valuable people who wrote articles and made speeches about Gaspıralı in the first century of the Republic have been tried to be mentioned - at least once - throughout the historical process.

It is aimed to reveal Gasprinsky's place on Türkiye's agenda with an analytical evaluation. For this purpose, the main framework of the study was created based on the works printed and published in Turkey. The study was enriched by reviewing conference and commemoration programs in light of information provided by various sources over the years.

It is noticeable that publications talking about the life, thoughts, and activities of İsmail Bey Gaspıralı are quite limited in a relatively long period, from the Ottoman Empire to the Republic and up to today. It has been seen that the place of İsmail Bey Gaspıralı in Turkey's agenda is shaped depending on the mobility in domestic politics and Turkey-Russia relations in foreign policy.

On the other hand, when we look at the distribution of the identified publications and recorded activities over the years, we see a dilution in some years. In fact, in some years there is no record whatsoever.

It can be said that Gaspıralı, as Nadir Devlet described him as "The Forgotten Turkist, Islamist, Modernist", could not find a place in Turkey's intellectual agenda, especially in nationalist circles, at various periods, and was almost discarded.

After the dissolution of the USSR, it is possible to talk about a process of re-remembering and reminding, depending on whether İsmail Bey Gasprinsky is discussed individually or within the text in books, articles, theses, scientific meetings, and conferences. The concept of unity, which is especially needed in the Turkish world, is identified with Gasprinsky's words "Unity in Language, Idea, and Work".

İsmail Bey Gaspıralı was exposed to various difficulties, obstacles, and criticisms while he was alive, and after his death, his followers like him were slandered and tried to be forgotten in the oppressive regime of Soviet Russia. During nearly seventy years of Soviet Russia, Gaspıralı could only be acquitted shortly before the collapse of the USSR.

The situation in Turkey is different. When we look at the past years, it has been determined that İsmail Bey Gaspıralı was not the subject of any study from 1928 until 1934. Even though there was a movement in favor of Gaspıralı on the Turkish agenda with the still valid biography written by Cafer Seydahmet, this did not continue.

Despite this, Gasprinsky's views, thoughts, and actions, which passed through a channel that has become weak from time to time in Turkey, have survived to this day. When we look at the general studies about İsmail Bey Gaspıralı, the years with 10 or more years are 1964, 1991, 2011, 2013-2015, 2017-2023. As it is understood, studies about Gaspıralı increased rapidly in the 2000s. Especially since 2013, İsmail Bey Gasprinsky has been covered more extensively in books, articles, papers, and theses. From the mentioned point until today, individual works have been written for Gaspıralı, and a relatively larger place has been allocated on Turkey's agenda.

It can be said that the political, social, and cultural course of nationalism in Turkey in the large period indicated is directly related to this situation. However, it can be claimed that Turkey's relations with Russia in foreign policy are the most important factor that determines the frequency with which Gaspıralı appears in the press, articles, and books.

The idea, determination, diligence, and achievements of Gaspıralı, who spent his life on this path for the Turkish world to unite, progress, and rise, can set an example for future generations. From this point of view, it cannot be denied that Turkey's and the Turkish world's agenda is more and more constant compared to the indifference of previous years, which is important in the context of protecting and developing values. It is hoped that Gaspıralı, whose value is being rediscovered every day, will have a permanent position on Turkey's agenda.